

Makâm-ı Mahmûd Ayetine Farklı Bir Yaklaşım

MURAT SÜLÜN

DOÇ. DR., MARMARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

muratsulun@hotmail.com

Özet

İsra suresinin 79. ayetinde geçen *makâm-ı mahmûd* terkibi genelde şefaat olarak anlaşılmalıdır. Ancak Mekke döneminde nâzil olan bu ayet ve nâzil olduğu doğal tarihî ortamı, anlama ilkeleri ışığında analiz edildiğinde ortaya farklı bir anlam çıkmaktadır: *Makâm-ı mahmûd* ayeti, Hz. Muhammed'in bağımsız, özgür yeni bir vatana; Medine'ye gönderileceğini konu almaktadır. Makaleye göre bu, geleneksel anlayışa aykırı düşmektedir; ancak *makâm-ı mahmûd*'ün gerçek anlamı budur. Bu sonuç, Kur'an kavramları ile ilişkili rivayetlerin Kur'an tefsirleri üzerinde olumsuz etkiler yarabildiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hz. Peygamber, Tefsir, makâm-ı mahmûd, vatan, bağımsızlık, Medine, şefaat

Abstract

A Different Approach to the Verse of Maqām Mahmūd

The expression of *maqām mahmūd* which occurs in the Qur'an 17/79 has been understood as intercession (شفاعة) in general. But when we analyze this Meccan verse and its natural historical atmosphere in the light of the principles of interpretation, we find a different meaning: the *maqām mahmūd* verse means that Muhammad will be sent to a free and independent homeland (i.e. Medina). Although this meaning contradicts the commonly accepted interpretation, it turns out to be the real meaning of the *maqām mahmūd*. This conclusion clarifies that the traditional narratives about Qur'anic concepts could affect the Qur'anic commentaries in a negative way.

Keywords: The Qur'an, Muhammad, Commentary, *maqām mahmūd*, homeland, independence, Medina, intercession (شفاعة)

GİRİŞ

Kutsal ya da seküler herhangi bir *ifadenin* doğru anlaşılmasını sağlayan birtakım kurallar vardır. Kur'ân-ı Kerim de bir anlama objesi olduğuna göre, onun da bir usul çerçevesinde anlaşılması beklenir. Ayet ya da surelerin, tarihî/tabîî ortamlarından soyutlanmadan, hem kendi bütünlükleri hem de Kur'ân bütünlüğü içerisinde anlaşılması Tefsir ilminin en önemli ilkesidir.¹ Şüphesiz, ayetlerin doğru anlaşılmasında Hz. Peygamber ve dâva arkadaşlarına isnat edilerek aktarılagelen *sözler* de büyük rol oynamaktadır; anlam, onlar sayesinde belirginleşmekte, kapsam onlar sayesinde daralıp genişlemektedir. Bununla birlikte, Kur'ân'ın nüzul dönemine ait tarihî veriler daha önemlidir; bunlar söz konusu rivayetlere göre daha kesindir. Meselâ, Hicret diye muazzam bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediği tartışılmaz. Peygamber ülkesinin merkezinin Medine olduğu, Mekkeli Müslümanların buraya hicret edip burada Hz. Peygamber'le birlikte 10 yıl yaşadıkları, devletlerinin temelini burada attıkları, ilk 25–30 yıl bu kentin Müslümanlara başkentlik ettiği tartışılabilir mi? Buna karşılık, Kur'ânî bir terkinin ne anlama geldiğine ilişkin bir rivayet pekâla tartışılabilir: Bu söz gerçekten söylenmiş midir, aktaran kişi güvenilir, mazbut biri midir, ilgili ifadeyi doğru anlamış mıdır, ne kadar doğru anlatabilmiştir, çıkan anlam Kur'ân'ın makâsıdı ile ve tarihî gerçeklerle ne kadar uyumludur?

Bu son derece önemlidir, zira *مَقَامًا مَحْمُودًا* ifadesinin geçtiği ayette Hz. Peygamber'in reel hayatı (tarihî bağlam) esas alındığında başka, bu tür sözler esas alındığında bambaşka bir anlam çıkmaktadır. Bunlardan hangisi doğru kabul edilecektir ve niçin? İşte, makalede bu tartışılmaktadır. Metod olarak; ayete yönelik genel yaklaşımı arz ettikten sonra, *makâm*, *mahmûd* ve *ba's* kelimelerini Kur'ânî bütünlükleri içerisinde analiz edecek, nihaî değerlendirmeyi sona bırakacağız. *عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا* ifadesinin yer aldığı pasajdaki (17/İsra:73-83) diğer ayetleri tek tek tefsir etme cihetine gitmeyeceğiz; hatta ayetimizin namazı ilgilendiren kısmı üzerinde de durmayacağız; bunlara sadece ayetin bağlamını yansıtacak kadar temas edeceğiz. Metindeki ayet mealleri şahsımıza aittir. Vefat tarihleri Hicrîdir.

Şunu bilhassa belirtmek isteriz ki makalenin amacı, ne şefaitle ilgili ayetleri tefsir etmek² ne de Hz. Peygamber'in şefaet yetkisini tartışmaktır.³

¹ Bkz. Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü* (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), ss.289-304.

² Bkz. Yaşar Düzenli, *Üslûp ve Semantik Açısından Kur'ân ve Şefaet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2008).

Bu, İslâm mezhepler tarihinde muazzam cedellere yol açmış bulunan itikadî bir konu olup bu çerçevedeki tartışmalarda savunulmadık görüş kalmamıştır, denebilir. Bu makalede, her ne kadar *ihsas-ı reyden* kurtulamayacak olsak da norm koyucu bir Kelâmcı edasıyla konuşmayacağımızı belirtmek isteriz. Tarafların ilgili ayetlerden çıkarsadıkları delil ve ‘norm’lara yönelik değerlendirmeye hakkımız elbette mahfuzdur. Bizim amacımız makâm-ı mahmûd ayeti inzal edildiğinde Hz. Peygamber’e neyin müjdelendiğinin vuzuha kavuşmasıdır. Şefaât tartışmasını yürütenler, bu makaleyi bir veri olarak değerlendirelirse makale amacına ulaşmış olacaktır.

I. GENEL YAKLAŞIM ve DAYANAKLARI

İsra suresinin 79. ayetinde geçen مَقَامًا مَحْمُودًا terkinin *şefaât*le ilişkilendirilen çok sayıda *rivayet* bulunmakta; İbn Abbas, Mücahid (ö.104), Hasen-i Basrî (ö.110) ve Katâde’nin (ö.117) de bu görüşte oldukları söylenmektedir:

(i) “Te’vîlcilerin çoğuna göre; makâm-ı mahmûd Hz. Peygamber’in mahşer halkını içinde buldukları sıkıntıdan kurtarıp rahatlatacağı makamdır” diyen et-Taberî (ö.310) bu çerçevede şu rivayetlere yer vermiştir: (a) [Kıyamet günü bütün] insanlar tek bir alanda bir araya getirilir. İlk çağrılan kişi Muhammed olur ve şöyle der: “Buyur Allah’ım! Memnuniyetle! Hayır Senin iki elindedir; şer Sana ait değildir. Doğru yolda giden Senin doğru yola getirdiğindir. İşte kulun, önünde [*ya da* Ben Senin iki kulunun oğlu olan bir kulunum] neyim varsa Senin sayendedir, Sana aittir. Senden ancak Sana sığınılabilir, Senden ancak Senin sayende kurtulmak mümkündür. Sen çok cömertsin, çok yücesin!” der. İşte, عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ifadesi bunu anlatmaktadır (Huzeyfe b. el-Yemân).⁴ (b) عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا kavli

³ Bkz. İsmet Uçma, *Kur’ân ve Sünnette Şefaât* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (MÜSBE), yayınlanmamış yüksek lisans (YL) tezi, İstanbul, 1986); Bekir Yiğit, *İslâm Mezheplerinde Şefaât* (MÜSBE, yayınlanmamış YL tezi, İstanbul, 1986); Ahmet Uludağ, *Ayet ve Hadislerde Göre Şefaât* (Erciyes Üniversitesi SBE, yayınlanmamış YL tezi, Kayseri, 1992); Cafer Tayyar Soykök, “Kur’ân’da Şefaât ve Geleneksel Anlayış,” *Haksöz*, IV/67 (1996), ss.35-38; Tuncer Namlı, “Mahkeme-i Kübrâ’da İltimas Olur mu? (Şefaât),” *Fecre Doğru*, XXIII (1997), ss.17-25; M. Fatih Kesler, “Kur’ân-ı Kerim ve Hadislerde Şefaât İnancı,” *Tasavvuf; İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, V/13 (2004), ss.119-153; Mesut Erdal, “40 Soruda Kur’ân ve Sünnete Göre Şefaât İnancı,” (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006); Mehmet Yılmaz, *Kur’ân’da Şefaât Kavramı ve Yaygın Şefaât Anlayışının Karşılaştırılması* (MÜSBE, yayınlanmamış YL tezi, İstanbul, 2007). Yürütülmekte olan şu iki tez çalışması, konunun hâla güncelliğini koruduğunu göstermektedir: Enver Durmaz, *İtikadî Açından Şefaât* (Uludağ Üniversitesi SBE, YL tezi); Kenan Şahin, *Şefaât Fikrinin Kelâmî ve Sosyolojik Boyutları* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, YL tezi).

⁴ Bkz. İbn Cerir et-Taberî, *Câmi’u l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1978), XV, ss.97-98; ‘Abdurrezzâk es-San’ânî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîz* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1991,

hakkında Hz. Peygamber'e soru yöneltilince, bunun şefaata olduğunu söyledi" (Ebu Hüreyre). (c) "[Kıyamet günü] Ben ve ümmetimin uçsuz-bucaksız bir meydanda bulunuruz; Rabbim bana yemyeşil bir kaftan giydirir. Sonra bana izin verilir ve Allah ne dilerse onu konuşurum. İşte makâm-ı mahmûd budur" (Kâ'b b. Mâlik). (d) "Kıyamet günü, siz yalınayak – başkarak getirilirken, şüphesiz ben makâm-ı mahmûda otururum. Sonra Rabbim bana bir kaftan giydirir ve ben Arş'ın sağında hiç kimsenin oturmadığı öyle bir makama otururum ki öncekiler de sonrakiler de bana gıpta ederler" (İbn Mes'ûd). (e) "Allah'ın nebîsi (s.a.s.) ilk şefaattir. Ehl-i ilim de 'makâm-ı mahmûd budur' demişlerdir" (Katâde).⁵

Et-Taberî, (ii) "Allah'ın, Hz. Peygamber'i Arş'ının sağına oturtacağı"na dair rivayetlere de yer vermekle birlikte,⁶ bunların aklen ve naklen savunulamayacağını belirterek⁷ ilk görüşü *evlâ* bulmuştur.⁸ Dikkat edilirse, bu rivayetlerin bir kısmında mahşerde tüm insanları rahatlatma teması öne çıkarılırken, bir kısmında *mutlak şefaata* öngörülmektedir. Bu iki görüşü nakleden el-Mâverdi (ö.450) ve el-Kurtubî (ö.671) bir başka görüş olarak (iii) "Kıyamet günü Hz. Peygamber'e hamd sancağının (*livâ'u'l-hamd*) verilmesi"nden söz etmiştir.¹⁰ Aynı içeriğe sahip bir görüş de (iv) mahşer günü Hz. Peygamber'in Cebbâr Teala ile Cebrail arasına girmesi [yani Allah'a Cebrail'den bile daha yakın olması¹¹] olup bunun üzerine bütün mahşer halkı Hz. Pey-

nşr. A. Emin Kal'acı), I, s.328; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît* (Beirut: Dâru lhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 1990), VI, s.72; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an* (Beirut: Dâru lhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 1995), V, ss.309-312; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), VIII, s.465 (*Buhari*, Tefsîr İsrâ 79'un şerhi). Krş. a.mlf, *a.g.e.*, XI, s.494 (*Buhari*, Rikâk 51'in şerhi).

⁵ Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XV, ss.97-99; İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, s.480 (*Buhari*, Rikâk 51'in şerhi).

⁶ Allah'ın Hz. Peygamber'i Arş'a oturtacağı şeklindeki görüş Mücahid'e; Kürsî'ye oturtacağı şeklindeki görüş ise Abdullah b. Selâm'a aittir; bkz. el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1992), nşr. H. A. el-'Akk ve Mervan Süvâr), III, s.132.

⁷ Buna rağmen, el-Kurtubî'nin eleştirmesinden kurtulamamıştır; bkz. el-Kurtubî, *a.g.e.*, V, s.311.

⁸ Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XV, ss.97-98.

⁹ Ebû Sa'îd el-Hudrî'den nakledildiğine göre, Allah Resûlü şöyle demiştir: "Kıyamet günü Adem oğullarının efendisi ben olacağım, ama asla övünmem; hamd sancağı benim elimde olacak, ama asla övünmem; o gün ne Adem ne de onun dışında hiçbir peygamber yoktur ki benim sancağımın altında bulunmasın, ama asla övünmem" (bkz. *Et-Tirmizî*, Tefsîru'l-Kur'an 18; *İbn Mâce*, Zühd 37; el-Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, V, s.311).

¹⁰ Bkz. el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, nşr. es-Seyyid b. 'Abdulmaksûd (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz.), III, ss.263-264; el-Kurtubî, *a.g.e.*, V, s.311.

¹¹ Bununla birlikte, o dehşet günü Rahman'ın sağında Cebrail'in oturacağı, ilk çağrılan kişinin Hz. Peygamber olacağı ve onun 'Ya Rabbi! Bu, Senin kendisini bana gönderdiğini haber vermişti?' diyeceği, Allah'ın da 'doğru söylemiş' buyuracağı, bunun üzerine; 'Ya Rabbi! Senin kulların dünyanın dört bir tarafında Sana kulluk ettiler ...' diyerek şefaata edeceği de rivayet edilmiştir (bkz. es-San'ânî, *a.g.e.*, I, s.328).

gamber'e gıpta edecektir.¹² El-Mâverdi, (v) *makâm-ı mahmûd*un Hz. Peygamber'in 'ümmetinin kendisine icabet ve tasdik ettiği' yönündeki tanıklığı da olabileceğini söylemiştir.¹³

İbn Hacer el-'Askalânî'ye (ö.852) göre bu rivayetler sonuçta *genel* şefa-at anlamında birleşmektedir. Çünkü makâm-ı mahmûdla ilgili hadislerde zikredilen şefa-at iki çeşittir: İlki, Allah'ın nihaî hükmünü muazzam bir sıkıntı ve dehşet içerisinde beklemekte olan mükellef varlıkların (*ehl-i mevkıf*) sıkıntısını sona erdiren mahkeme-i kübrânın başlatılması anlamında müslimgayrimüslim herkesi kapsayan genel şefa-at; ikincisi ise ümmet-i Muhammed'den olan günahkârları Ateş'ten çıkartacak özel şefaattir.¹⁴

Elmalılı (ö.1942) bütün bu görüşleri gayet güzel özetlemektedir: "Makâm-ı mahmûd; 'herkesin hamd ile tebcil edeceği muazzam makam' demektir ki hakikat-i hamdin müte'allâkı olan kurb-i mutlak makâmı, yani ehâdis-i şerîfede vârid olduğu üzere livâ'u'l-hamd altında şefâ'at-i kübrâ makâmıdır."¹⁵

Müfessirlerin makâm-ı mahmûd anlayışının bu ve benzeri rivayetlerden¹⁶ etkilenmediğini söylemek çok zordur.¹⁷ Nitekim eş-Şevkânî (ö.1250) makâm-ı mahmûdun ne olduğuna ilişkin şefa-at hadislerinin mütevâtir olduğundan bahisle, bunlarla amel edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁸

*Makâm-ı mahmûd*un Hz. Peygamber'in şefa-at yetkisi olduğu üzerinde icmâ oluştuğu söylenmiş¹⁹ ise de Havâric ile Ehl-i 'Adl ve't-Tevhîd'in bu icmâda yer almadıkları aşikârdır. Nitekim ez-Zemahşerî (ö.538) "Makâm-ı mahmûd tabiri, mutlak mânada 'hamd etmeyi gerektiren her tür değer' için kullanılır" dedikten sonra; "Şefa-at makâm-ı mahmûdun tamamı değil, bir

¹² Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XV, ss.97-98; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, ss.480.

¹³ Bkz. el-Mâverdi, *a.g.e.*, III, s.264.

¹⁴ Bkz. *Fethu'l-Bârî*, XI, ss.480-481. Benzer bir değerlendirme için bkz. İbn 'Atrıyye el-Endelusî, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, nşr. 'Abdusselâm 'A. Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1993), III, s.479; el-Kurtubî, *a.g.e.*, V, s.310.

¹⁵ Elmalılı M. Hamdî Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (HDKD)* (İstanbul: Matbaa-i Ebüzyiya, 1936), IV, s.3194.

¹⁶ *Makâm-ı mahmûd* şefa-atla ilişkilendiren diğer rivayetler için bkz. el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, III, ss.130-132; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987), III, ss.53-58; Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri* (İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2006), II, ss.95-96.

¹⁷ Örnek olarak bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV, ss.97-98; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, s.55. El-Mâturîdî bunu üçüncü görüş olarak verir; bkz. *Te'vilâtu'l-Kur'an*, tah. Halil İbrahim Kaçar (İstanbul: Mizan Yayınları, 2007), VIII, s.340.

¹⁸ Bkz. eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye mine't-Tefsîr* (Kahire: Şeriketu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1964), III, s.252.

¹⁹ Bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâithu'l-Çayb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1990), XXI, s.26.

bölümüdür; şefaata de onun kapsamına girer” demiştir.²⁰ Ebu Hayyân (ö.745) da *مقام* ve *محمود* kelimelerinin ayette belirsiz getirilmiş olmasından hareketle²¹ bu makamın belli bir makam olmadığını vurgulamıştır.²² Çağdaş müfessirlerden Süleyman Ateş’e göre makâm-ı mahmûdun şefaata makamı olduğuna dair ayette en küçük bir delil yoktur. O, bu konudaki *rivayetlerin* abartıldığı ve zamanla oluşturulduğu kanaatindedir. Ancak kendisi, ‘gerçeği Allah bilir’ diyerek herhangi bir anlam önermemiştir.²³ Mir Hüseyin Baküvî (ö.1939) ise *Keşfu’l-Hakâyık ‘an Nuketi’l-Âyâti ve ‘d-Dekâyık* adlı eserinde²⁴ ayete farklı bir açılım getirmiştir. Ona göre, yüce Allah bu ayetle peygamberine şöyle demektedir: “Ey Resûlüm! Bu Mekkeliler sana eziyet verip incitiyorlar. Ümitvar ol ki Allah seni bunlardan kurtarıp büyük bir makam ve mertebeye ulaştıracaktır. O zaman, senin düşmanların senin izzet ve celâline bakıp nâçâr kalacaklar.” İslâm ordusu Mekke’ye girerken Ebu Süfyan’ın, Hz. Peygamber’in haşmeti karşısında artık bir şey yapamayacağını anladığını hatırlatan Baküvî, “Böylece Allah onu çok büyük bir makama ulaştırdı. Allah bu haberi Mekke’de vermişti. Resulullah Medine’ye hicret ettikten sonra, Allah’ın vaadi tamam oldu” demektedir.²⁵ Bu ibareden, Hz. Peygamber’in, *makâm-ı mahmûda* Medine’ye hicret ettikten yaklaşık sekiz sene sonra, Mekke’nin fethi ile ulaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yani, *makâm* kavramı manevî bir rütbe olarak anlaşılmasına devam etmektedir.

Sufilerin makâm-ı mahmûda yaklaşımları da genel Peygamber telakkilerine paralel olarak ‘havâss’a has anlamlardır. Sözgelimi İbn ‘Arabî (ö.638), “Makâm-ı mahmûd bütün makamların mercii ve bütün ilahî isimlerin tecellîgâhidir. Hz. Muhammed’e mahsustur; şefaata kapısı bu makamda açı-

²⁰ Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Ğavâmidü’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fî Vucûhi’t-Te’vîl*, nşr. M. Mürsî ‘Âmir (Kahire: Dâru’l-Mushaf, tsz.), III, s.189.

²¹ Krş. er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXI, s.26; (er-Râzî’ye göre *مَقَامًا مَحْمُودًا* kelimelerinin belirsiz getirilmiş olması, Hz. Peygamber’in bu makamda elde edeceği *hamd’in* eksiksiz, muazzam bir hamd olduğunu gösterir).

²² Bkz. Ebu Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, s.72.

²³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), V, s.242.

²⁴ Bu eser, Ahmet Dolunay tarafından *Gerçeğin Doğuşu; Alevî Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Merkür Yayınları, 2000) adıyla iki cilt halinde neşredilen kitaptır. Alevî-Sünnî diyaloguna bir katkı sağlama amacıyla da olsa eserin adının değiştirilmesi pek doğru olmamıştır.

²⁵ Bkz. Ahmet Bedir, *Baküvî Tefsirinin Tahlil ve Tahrîci* (Harran Üniversitesi SBE, yayımlanmamış doktora tezi, Şanlıurfa 1997), EK-I, s.422. Makâm-ı Mahmûda yönelik araştırmalarımızı bitirdiğimiz sırada Baküvî’nin bu görüşünden bizi haberdar eden Sabuhi Şahavatov’a teşekkür ederiz.

lır”²⁶ derken, yaklaşık bir asır sonra el-Kâşânî (ö.736) ayetin ilgili kısmını; “Rabbinin, seni, kâffe-i mevcûdâta hamdi vâcip olan bir makamda ba’s eylemesi me’mûldür” şeklinde anlamış ve bunu Sufilerin Peygamber telakkisine ters sayılabilecek bir şekilde açıklamıştır: “Cümle eşyâya hamdi vâcip olan makâm Mehdî’nin zuhûru ile hâtem-i velâyet makâmıdır. Zira hâtem-i nübüvvet yalnız bir cihetten, hâtem-i nübüvvet olmak cihetinden, makâm-ı mahmûddadır; hâtem-i velâyet cihetinden ğayr-ı mahmûddur. Hâtem-i nübüvvet bu cihetten hamdiyet [hâmidîyyet] makâmındadır. İmdi, hâtem-i velâyette tamam olduğu vakit her vecihten makâm-ı mahmûdda olur.”²⁷

‘Aynı ayet hakkında, hepsi de doğru olmak şartıyla bu kadar farklı/zıt görüş olabilir mi?’ diye sorarak, *anlama usulü*²⁸ çerçevesinde ayetimizi tefsir etmek istiyoruz.

II. BİZİM YAKLAŞIMIMIZ

II.1. Makâm-I Mahmûd Ayetinin Bağlamı

اَعْسَىٰ اَنْ يَّبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ayet-i kerimesinde “Hz. Peygamber’in övgüye değer bir yere gönderilebileceği” belirtilmektedir ki bu makale bu makâmın ne olduğunu açıklığa kavuşturmak amacıyla yazılmıştır. Bunu tespit etmeye çalışırken, öncelikle ayetin sebab-i nüzulüne, tarihî bağlamına ve siyak-sibâkına bakacağız.

Bilindiği üzere, esbâb-ı nüzûle dair eserlerde Kur’ân ayetlerinin tamamı hakkında kayıt bulunmamaktadır. Ancak Kur’ân-ı Kerim’in bütün ayetlerinin bir nüzûl ortamı olduğu aşikârdır. Hz. Peygamber’i ve etrafındakileri çevreleyen bütün olgu ve olayların Kur’ân’ın ilk muhataplarının yaşadığı sosyo-kültürel çevrenin; sahip oldukları inanış, düşünce, duygu, algı, kaygı, tutum, davranış ve eylemlerin Kur’ân’ın genel nüzul sebebi olduğu söylene-

²⁶ Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1389), V, s.192 (صاحب فُتُوْحَاتٍ آورده كه مقام محمود مقاميست مرجع جميع مقامست ومنظر تمام اسماء الپيهه وان خاصه حضرت محمد است وباب شفاعت درين (مقام كشاده ميشود).

²⁷ Abdurrezzak el-Kâşânî, *Te’vîlât-ı Kâşânîyye*, nşr. M. Vehbi Güloğlu, çev. Alırza Doksanyedi, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988), II, s.213.

²⁸ Anlam, anlama, doğru anlama, öznel/sübjektif anlam-nesnel/objektif anlam, anlama faaliyetinin kavramsal araçları ve bu çerçevede sağlam bir altyapı oluşturmak için bkz. Halis Albayrak, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 1992); Düccane Cündioğlu, *Kur’ân’ı Anlamanın Anlamı* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009). Ayrıca, III. *Kur’ân Haftası Kur’ân Sempozyumu, 13-19 Ocak 1997* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), özellikle ss.137-263’teki tebliğ ve müzakereler; Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 1998), ss.51-63 (giriş bölümü); *İslamî Araştırmalar Dergisi* (Ankara: 1996), IX:1-4, ss.119-134; *Kur’ân’ı Anlamada Tarihsellik Sempozyumu* (İstanbul: Bursa KURAV, 2000).

bilir. Bu bakımdan, ayetlerin sahih bir Siyer kaynağı eşliğinde okunması, Kur'ân'ı anlama adına son derece faydalı olacaktır.²⁹ Söz konusu çerçeveyi, hatta Cahiliye dönemini de ekleyerek iyi anlamının, Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılmasındaki rolü yadsınamaz.

Esbâb-ı nüzule dair rivayetlerde bu ayetin nüzul sebebi müstakil olarak değil, içinde geçtiği pasaj (17/İsra:73-80) dolayısıyla verilmektedir. Sözgelimi el-Mâverdî, 76. ayetteki لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ifadesini tefsir ederken, 'Peygamberi çıkaracak olanlar' ve 'çıkacakları yer' ile ilgili rivayetleri dört başlık altında toplamıştır: (i) Bunlar, "Burası [Medine] peygamberler toprağı değildir; peygamberler toprağı Suriye bölgesidir (أرض الشام)" diyerek Hz. Peygamber'i Medine'den çıkartmaya çalışan Yahudilerdir (Süleyman et-Teymî³⁰). (ii) Bunlar, hicretten önce Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkartmaya çalışan Müşriklerdir (Katâde). (iii) Pasajda, Müşriklerin Hz. Peygamber'i *Arap Yarımadasının tamamından* çıkartmayı arzuladıklarından bahsedilmektedir. (iv) Pasajda, Müşriklerin Hz. Peygamber'i ortadan kaldırmayı, *yeryüzünden tamamen* silmeyi arzuladıklarından bahsedilmektedir (Hasen-i Basrî).³¹

Dikkat edilirse, son üç görüş, nüanslar bir tarafa, birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Son üç rivayette ayetler Mekki sayılırken, sadece ilk rivayette ayetler Medenî sayılmaktadır. Es-Suyûtî pasaja ilişkin rivayetlerin en sahihinin Mekke çerçevesindekiler olduğunu belirtmiş;³² İbn Kesîr (ö.774) de ayet-

²⁹ İzzet Derveze'nin *Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Ekin, 1998) ve *et-Tefsîru'l-Hadîs; Nüzul Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, çev. M. Baydaş ve V. İnce (İstanbul: Ekin, 1998), Muhammed Hamidullah'ın *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan, 1980), Süleyman Ateş'in *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hayatı* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2008) adlı eserleri bu paralelliği kurarken yararlanabileceğimiz eserlerden bazılarıdır.

³⁰ Hz. Osman, İbn Abbas (bkz. el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl* (Kahire: Müessesetül-Halebî ve Şurekâhu, 1968), ss.196-197), ve Sa'îd b. Cübeyr gibi kişilere de isnat edilen bu görüşe göre, Hz. Peygamber de bunun üzerine Yahudileri haklı bularak Suriye'ye yönelik Tebuk seferine azimet etmiştir. Bu, eş-Şevkânî'de daha tafsilatlı yer almakla birlikte, hem *isnadın* dikkatle incelenmesi gerektiği hem de Tebuk seferinin Mûte'de katledilen Sahabilerin kanını yerde bırakmamak amacı ile gerçekleştirilmiş olduğu gerekçesiyle sahih kabul edilmemiştir (Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, s.53; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, s.249).

³¹ Bkz. el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, III, s.263. Ayrıca bkz. Celâleddin es-Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl* (Dimâşk: Dâru Kuteybe, 1987), ss.170-171; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, III, s.249.

³² Bkz. es-Suyûtî, *a.g.e.*, ss.171-172; Ümeyye b. Halef ve Ebu Cehl (Amr b. Hişâm) gibi Kureyş'in ileri gelenleri Allah Resûlü'ne gelerek; "Gel sen bizim tanrılarımıza hürmetle yüz sür, biz de senin dinine girelim" dediler. Hz. Peygamber de kavminin İslâm'a girmesini çok arzuladığı için, rikkate geldi [yani, onların teklifine temayül ederek yumuşar gibi oldu]. Bunun üzerine, "Bunlar 'Bizim sana vahyettiklerimizden başka şeyler uydurup Bize mâl edesin' diye az daha seni ayartacaklardı"dan "Bana kendi katından, Senin yardımına mazhar bir güç ver"e kadarki ayetler (17/İsra:73-80) inzal edildi.

lerin Mekki olduğunu belirterek ilk rivayeti zayıf bulmuştur.³³ O halde, pasaj Mekke siyasî ve ekonomi çevrelerinin, baskılarını iyice artırdıkları bir sırada; hicretten birkaç yıl önce –İbn ‘Âşûr’un (ö.1393) dediği gibi, *bi’set’in* 12. yılında; 621’de yapılan I. Akabe biatinden az önce³⁴– inzal edilmiştir.³⁵ Yani, Müşriklerin, Hz. Peygamber’i sıkıştırarak ondan, vahyi değiştirmesini isteyip, sonuçta, red cevabı aldıkça; “Muhammed’i zindana mı tıksak, Mekte’den sürmekle mi yetinsek yoksa katledip tamamen ortadan mı kaldırsak?”³⁶ diye tartıştıkları bir ölüm-kalım döneminde. Şu ayetler bunu net olarak yansıtmaktadır:

“(Ey Peygamber!) Bu (putperest)ler ‘Bizim sana vahyettiklerimizden başka şeyler uydurup Bize mâl edesin’ diye az daha seni ayartacaklardı! – Seni, ancak o zaman dost edineceklerdi!– Seni sebat ettirmeseydik, sen de az da olsa bunlara yanaşmıştın! Ama bak, böyle bir şey olsaydı, sana hem hayattakinin hem de ölümden sonrakinin (yani, dünyevî ve uhrevî azabın) katmerlisini tattırırdık; sonra, kendini Bize karşı koruyacak birini de bulamazdın! Bu (putperest)ler az daha seni yurdundan çıkaracak (hatta bununla da yetinmeyip) seni yeryüzünden tamamen söküp atacaklardı. –Ama o takdirde, kendileri de senden sonra ancak az bir süre kalabilirler! Çünkü senden önce göndermiş olduğumuz resûllerle ilgili uygulamamız böyledir ve Bizim uygulamalarımızda değişiklik bulamazsın.” (17/İsra:73-77)

Müteâkip ayetlerin³⁷ de gösterdiği üzere, Hz. Peygamber’in bu zor durumda yapabileceği tek şey Rabbine sığınmaktı. Büyük bir sıkıntı içinde, ölüm-kalım mücadelesi veren Hz. Peygamber –insanın yüce Allah’la irtibatının en büyük sağlayıcısı olan– *namazı (zikirullah)* günün tamamına yayacak

³³ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-‘Azîm*, III, s.53.

³⁴ Bkz. Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Beyrut: Müessesetü't-Târîh, 2000), XIV, s.147.

³⁵ Mehdi Bâzergân, İsra suresinin 9-54, 63-64, 73-83, 103-111. ayetlerini peygamberliğin 8. yılına; Hicret’ten 5 sene öncesine yerleştirmiştir. Bkz. Bâzergân, *Kur’ân’ın Nüzul Süreci*, çev. Yasin Demirkıran ve M. Muhammed Feyzullah (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), s.132.

³⁶ Aşağıdaki ayetlerde bu konuşmalara da temas edilmektedir: “(Ey Bedir gazileri!) Hatırlarsanız bir zamanlar, ülkenizde, insanların kapıp götürülmesinden korkan zavallı bir azınlıktınız; şükredesiniz diye sizleri (Medine’de) O barındırdı, yardımını ile sizi O güçlendirdi ve size tertemiz bazı şeyler ihسان etti ... (Resûlüm!) Hatırlarsan, kâfirler sana; ya seni hapsedmek ya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzak kuruyorlardı ... Kuruyorlardı ama Allah da bir karşı tertip hazırlıyordu; –ki Allah, böyle tertip hazırlayanların en iyisidir.” (8/Enfal:26-30).

³⁷ “Güneşin, öğleyin dönüşünden gece karanlığının bastırmasına kadar belli vakitlerde namazı dosdoğru kıl; özellikle sabah okuyuşunu ihmal etme... Çünkü sabahki okuyuş şahitlidir. Kendine özgü fazladan bir irtibat vesilesi olarak, gecenin belli bir bölümünde de onunla [yani Kur’ân okuduğun namazla] uyku böl. Böylece, Rabbin, seni övgüye değer bir *makama* gönderebilir.” (17/İsra:78-79).

şekilde, ama özellikle geceleyin kılarak Rabbine sığındığı takdirde, Rabbi de kendisine bir çıkış yolu gösterebilecekti.

İzleyen ayette³⁸ ise Hz. Peygamber'e namazın yanı sıra 'sürekli Rabbinden bir çıkış yolu istemesi' emredilmiştir. Bu ayet *makâm-ı mahmûd* terkibine Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde yaklaşma gereği bakımından son derece önemlidir. Çünkü ayette, Hz. Peygamber'in gönderileceği bu makâmın mahiyeti hakkında ipuçları bulunuyor. Bu *makâm* öyle bir yerdir ki bir yerden 'çıkılarak' 'girilecek'tir. Ve 'çıkılacak' yerin, ölüm-kalım mücadelesinin verildiği Mekke olduğu aşikâr³⁹ ise de 'girilecek' yerin neresi olduğu; Habeşistan mı, Tâif mi yoksa bir başka yer mi olduğu, o an itibariyle hâla kesin değildir. Hatta Hz. Peygamber'in oraya gönderilip gönderilmeyeceği dahi kesin değildir. Çünkü söz konusu müjde, 'me'muldür', 'bakarsın' ya da 'belki' diye çevirebileceğimiz عَسَى ile verilmiştir; bu, Hz. Peygamber'i ümitvar kılmaya yönelik şartlı bir ifadedir (*itmâ*). –Müfessirler 'Allah'la ilgili kullanılan bu tür ifadelerin gereklilik ve kesinlik ifade ettiği' kanaatinde⁴⁰ olduklarından, ilgili cümle kesin bir ilahi vaat gibi algılanmıştır ki gerçekten de çok geçmeden kesinleşmiştir.

Akabindeki ayetlere göre ise bu gönderiş gerçekleştiğinde, şu an zayıf bulunan hak güçlenip onu boğmak üzere bulunan batılın zayıflayacağı bir süreç başlayacaktır. Kur'ân'ın bu müjdeleri Mekke'de büyük bir baskı altın-

³⁸ “De ki: Ya Rabbi! Beni gireceğim yere doğruluk ve içtenlikle sok; çıkacağım yerden de doğruluk ve içtenlikle çıkar. Ve bana kendi katından, Senin yardımına mazhar bir güç ver!” (17/İsra:80).

³⁹ Bu aşikâr olmakla birlikte, kaynaklarda farklı görüşler mevcuttur. Sözelimi ez-Zemahşerî, مَخْلٌ مُنْجِيٌّ وَ مَخْرَجٌ صِدْقٍ ve مَخْرَجٌ صِدْقٍ tabirlerini –ba'stan sonra zikredilmiş olmalarını delil getirerek– her tür kötülükten uzak biçimde tertemiz bir şekilde kabre girip ba's esnasında da ilahî gazaptan emin, ilahî rıza ve ikramlara ermiş biçimde kabirden çıkmak şeklinde anlar. Bunların Medine ve Mekke olabileceğini ise ikinci görüş olarak verir. Üçüncü sırada, Peygamber'in Mekke'den müşriklerden emin olarak çıkıp daha sonra galip ve muzaffer olarak tekrar oraya girmesine; dördüncü sırada, Sevr mağarasına sâlimen girip sâlimen çıkmasına; beşinci sırada, kendisine yüklenen muazzam işe –yani, peygamberliğe– girip yükümlü olduğu bu vazifeyi eksiksiz biçimde ifa ederek tamamlamasına; altıncı olarak, taate; yedinci olarak da girilip çıkılabilecek her şey olduğu şeklindeki yoruma yer verir ki ilki dışında tamamını قِيلَ temrîz sıygasıyla vermiştir (ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s.190). Bu görüşler et-Taberî ve el-Mâturîdî tefsirlerinde de –farklı sıralama ve ifadelerle– mevcuttur (Bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV, 100; el-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân* (Kaçar), VIII, 341; el-Bağavî, *Me'âlimu'l-Tenzil*, III, 132; İbn Kesir, *Tefsîr*, III, 58).

⁴⁰ El-Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, tah. Murat Sülün (İstanbul: Mizan Yayınları, 2007), IX, s.42; Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr* (Beyrut: Dârul-Fikr, 1983), I, s.587.

da yaşayan müminlerin yüreğine su serperken, baskıcı putperestlerin hüsrânını artıracaktır.⁴¹

II.2. KELİME ANALİZLERİ (محمود، مقام، بعث)

Bu kelimeleri ayetteki sıralarına göre; *ba's – makâm – mahmûd* sırası ile değil, “hamdi gerektiren bir makâma gönderebilir” mealindeki diziliş sırasına göre; *mahmûd – makâm – ba's* sırasıyla vereceğiz.

II.2.1. Mahmûd

Ayette *makâm*ın sıfatı olarak kullanılan *mahmûd* kelimesi, hamd kökünden ism-i mef'ul olup ‘hamdedilen/övülen’ anlamına gelir. Tâhir b. ‘Âşûr’un da belirttiği gibi, *mahmûd*un *makâm*ın sıfatı oluşu mecazîdir; çünkü *mahmûd* olan *makâm* değil, sahibidir; o övülmekte, ona hamdedilmektedir.⁴² Ez-Zemahşerî’ye göre, “sahibine hamd etmeyi gerektiren her tür değere (*el-kerâmât*) mutlak olarak *makâm-ı mahmûd* denebilir.”⁴³ Bu görüşü Ebu Hayyân⁴⁴ da uygun bulmuş olmakla birlikte kime, kim(ler) tarafından hamdedileceği hususu ihtilâflıdır. Bu *hamd*in, mahşeri olanca dehşeti ile yaşayan *ehl-i mevki'f* tarafından edileceği⁴⁵ savunulduğu gibi, Hz. Peygamber’in geceleyin teheccüde kalkarak işbu makamın akıbetine hamdedeceği de söylenmiştir. Ez-Zemahşerî’ye göre ise bu terkiyle öyle bir kalkış yeri kastedilmektedir ki hem orada duran kişi hem de onu tanıyan herkes o sebeple hamdedecektir.⁴⁶

Ayetimizin yer aldığı İsrâ suresinde, مقاما محمودا tamlamasının karşıtlarına yer verilmiş olduğu görülmektedir; bu, *hamd*in manasını tebarüz ettirmemizi sağlayabilir. Nitekim *makâm-ı mahmûd* müjdesinin, Hz. Peygamber’i – ve onun şahsında herkesi– birtakım kötü akıbetlere karşı uyararı

مَذْمُومًا مَخْذُولًا - مَلُومًا مَحْسُورًا - مَذْمُومًا مَذْحُورًا - مَلُومًا مَحْسُورًا

⁴¹ “De ki: Artık hak geldi, batıl can çekişmekte; zaten batıl can çekişmeye mahkûmdur. Böylece, Kur’ân’dan müminler için rahmet ve şifa olan öyle ayetler indirmiş oluyoruz ki, onlar zalimlerin sadece hüsrânını artırır” (17/İsrâ:80-82).

⁴² Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XIV, s.146.

⁴³ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s.189.

⁴⁴ Bkz. Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, VI, s.72.

⁴⁵ İbn Hacer, “bütün mahşer ahalisinin hamdettikleri makâm-ı mahmûd” tanımını esas alarak, bu görüşü tercih etmiştir; bkz. *Fethu'l-Bârî*, XI, s.481 (*Buhari*, Tefsîr, İsrâ 79’un şerhinde).

⁴⁶ Bkz. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s.189.

sıfatlarına⁴⁷ karşılık kullanılmış olduğu, el-Mâturîdî'nin (ö.333) dikkatinden kaçmamıştır.⁴⁸ Bu tamlamalar ve varit oldukları ayetler şöyledir:

“Her kim peşin gelecek olan (dünyalığı) isterse ona: –tabîî dilediklerimize– dilediğimizi orada hemen verir; sonra da ona bir Cehennem yaratırız da kötülenmiş, kovulmuş olarak (مَذْمُومًا مَذْحُورًا) oranın dibini boylar!” (17/İsra:18)

“Allah’la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, yüz üstü bırakılmış olarak (مَذْمُومًا مَخْذُولًا) kalakalırsın!” (17/İsra:22)

“Elini ne boynuna asılı hâle getir ne de büsbütün aç; sonra kınanmış ve perişan olarak (مَلُومًا مَحْسُورًا) kalakalırsın!” (17/İsra:29)

“Allah’la beraber başka bir ilâh edinme. Sonra kınanmış, kovulmuş olarak (مَلُومًا مَذْحُورًا) Cehenneme atılırsın!” (17/İsra:39)

Kınama ve kötüleme anlamlarına gelen *zem* ve *levm* köklerinin ismi-mef’ûl kalıpları olan مَلُومًا ve مَذْمُومًا ifadeleri ile *hamd* kökünün ismi-mef’ulü olan محمودا arasındaki anlam karşıtlığı ve kalıp benzerliği aşîkârdır. Bu ayetler bir arada düşünüldüğü takdirde, ayetlerde, ‘şunları şunları yaparsan kınanır ve kötülenirsin, ama yegâne Rab olarak tanıdığın Allah ile geceleyin bile irtibatını sürdürürsen, O’nun tarafından herkesin hamdine lââyık olacağın bir makama gönderilirsin’, denmiş olduğu anlaşılacaktır. Söz konusu kötülenme ve kınanmanın dünyada da Ahirette de olacağı anlaşılırken ve *hamdî* gerektiren makam dünyevî ya da uhrevî olarak sınırlandırılmazken, dünya ile hiçbir ilişkisi yokmuşçasına tamamen uhrevî bir makam, taht ya da hak olarak yorumlanmış; bu makamın *şefaât* makamı olduğuna dair icmâ oluşmuş;⁴⁹ hatta daha da ileri gidilerek, bu makamın “kıyamet günü Hz. Peygamber’in Allah’la birlikte oturacakları! taht” (... بل ذلك المقام المحمود ... هو أن يقاعده وقال آخرون: بل ذلك المقام المحمود ... معه على عرشه) olduğu söylenmiştir.⁵⁰

Şefaât görüşünün sahipleri hamd-şefaât ilişkisi çerçevesinde şöyle akıl yürütmektedirler: “Kişi ancak ne zaman *mahmûd* olabilir? Birisi ona hamdettiğinde. Hamd ise mutlaka bir *in’âma* karşı olur. O halde, bu makamın; Hz. Peygamber’in başkalarına *in’âmda* bulunduğu bir makam olması gerekir ki onlar da bu *in’âmına* karşılık ona hamdetmiş olsunlar. Bu *in’âm*

⁴⁷ 17/İsra:18, 22, 29 ve 39.

⁴⁸ Bkz. el-Mâturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân* (Kaçar), VIII, s.340.

⁴⁹ Bkz. er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, s.26.

⁵⁰ Mücâhid’in bu görüşü bazı müfessirlerce te’vil edilmeye çalışılmışsa da et-Taberî bunun aklen ve naklen savunulamayacağını belirtmiş; el-Vâhidî de beş gerekçeyle sert bir şekilde reddetmiştir (Bkz. *Câmi’u'l-Beyân*, XV, s.99; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, s.73).

ise dini tebliğ etmek ve şeriat ilkelerini öğretmek olamaz, çünkü bu, o sırada zaten gerçekleşmiştir. *عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا* : ‘Umulur ki ...’ ifadesi, insana bir şeyler umdurmaktadır. İnsan gerçekleşmiş bir şeyden dolayı umutlandırılmayacağına göre, demek ki Hz. Peygamber’in, kendisi sayesinde *mahmûd* olacağı in‘âm, onun insanlara ileride sağlayacağı bir şeydir. Bu da onun Allah katında edeceği şefaatten başka bir şey değildir. ‘Umulur ki ...’ ifadesi buna delâlet eder. Ayrıca, *عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا* kelimelerinin belirsiz getirilmiş olması, Hz. Peygamber’in bu makamda elde edeceği *hamdin*; eksiksiz, muazzam bir hamd olduğunu gösterir. Kişinin, peygamberinin kendisini cezadan kurtarması karşılığında yapacağı hamd, çok da ihtiyacı olmayan bir mükâfatı kendisine kazandırması karşılığında yapacağı hamdden elbette daha önemlidir. Çünkü insanın, canını yakacak belâ ve elemelerden kendisini kurtarma ihtiyacı diğerinden daha önde gelir. Bu anlaşıldığına göre, *عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا* ifadesi ile kastedilen makam, demek ki, insandan azabı düşüren şefaattir.”⁵¹

Oysa (i) hicret öncesinde, yani henüz İslâmiyeti İslâmiyet yapan hiçbir Medenî sure inzal edilmemişken, dinî öğretinin tamamlanmış olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. (ii) *Mahmûd* kelimesi Hz. Peygamber’le ilişkilendirilerek ona râci bulunan *ك* zamirinden hâl yapılmaktadır. Halbuki bizzat er-Râzî’ye göre zâhir olan, *mahmûdun makâmın* sıfatı olmasıdır.⁵²

II.2.2. Makâm

Makâm kelimesi; masdar⁵³ olarak da, ism-i mekân⁵⁴ ve ism-i zaman olarak da kullanılır (yani sırasıyla, kalkmak, kalkış yeri, kalkış zamanı); ism-i mekân kullanılışı daha fazladır. *Makâm* ‘kalkış yeri’ anlamında olmakla birlikte, bir yandan da ‘oturulan mekân’ (*مَقْعَدٌ*) anlamına gelmektedir. Tabîî bu, oturulan yer ile kalkılan yerin [yani eylemin değil, nesnenin] aynı oluşuna göredir; yoksa ‘kalkılan yer’ ifadesinin anlamı elbette ‘oturulan yer’ değildir.⁵⁵ Nitekim Tâhir b. ‘Âşûr’a göre, makâmdan ‘büyük bir iş için hazırlanan yer’ kastedilmektedir. Çünkü orada insanların oturmayıp ayakta durmaları beklenir. Aksi takdirde, oraya *meclis* denirdi.⁵⁶ El-Mâturîdî’nin Ebu

⁵¹ Er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, s.26.

⁵² Er-Râzî, *a.g.e.*, XXI, ss.26-27.

⁵³ Örnek: 10/Yunus:71; 55/Rahman:46; 79/Nâzi‘ât:40.

⁵⁴ Örnek: 2/Bakara:125; 3/Al-i İmran:97; 19/Meryem:73; 26/Şu‘arâ:58; 27/Neml:39; 44/Duhân:26, 51.

⁵⁵ Bkz. Râğîb, *et-Mufredât*, “k-v-m” md.

⁵⁶ Tâhir b. ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, s.146.

‘Avsece’den naklen verdiği bilgiye göre, *makâm* “ayakların bulunduğu yer,” *mukâm* ise “kişinin ikâmet ettiği yer” demektir.⁵⁷

Kur’ân’da *مَقَام* kelimesi; Allah’a nispetle⁵⁸ ‘kişinin Allah’la karşılaşacağı uhrevî yer’ anlamında; meleklere nispetle⁵⁹ ‘kendine özgü yer, sınır’ anlamında; insanlara nispetle de ‘dünyevî bir toprak parçası, yurt’⁶⁰ anlamında kullanılmıştır. *مَقَام* kelimesi ‘müminin uhrevî vatanı/yeri’ anlamında da kullanılmış olmakla birlikte, hem müminin hem de kâfirin uhrevî yurdu için daha ziyade –if’âl babından– *مُقَام* lâfzı tercih edilmiştir.⁶¹ Sonuçta ciddi bir anlam farkı yoktur. Nitekim Hendek savaşında Münafıkların sarf ettiği *لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا* cümlesinde (33/Ahzâb:13) hem *مُقَام* hem de *مَقَام* şeklinde kıraat edilmiştir.⁶² Buna göre *makâm* ‘ayakların bastığı yer, ayakta durulan yer, yaşanan yer, kendine ait özel/sınırlı yer’ anlamlarına gelmektedir.

Son ayette *مَقَام* kelimesi ilginç bir şekilde Medine (Yesrib) bağlamında kullanılmıştır. Bunun, makaledeki iddia açısından önemi aşikâr olduğu için, *لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا* ifadesi üzerinde durmak istiyoruz. Kıraat imamımız Âsım b. Behdele’nin (ö.127) ikinci râvisi olan Hafs b. Süleyman (ö.180) dışında bütün Kıraat imamları, buradaki *مُقَام* (*mukâm*) kelimesini *مَقَام* (*makâm*) şeklinde okumuş;⁶³ et-Taberî de buna uygun biçimde; “Burada sizin için kalacak yer yok!” diye açıklamıştır.⁶⁴ Ez-Zemahşerî ise her iki kıraati de kullanarak; “Burada sizin için kalacak ya da ikâmet edecek yer yok!” demiş ve “Böylece, ‘Peygamberin ordugâhını terk edip Medine’ye dönün’ diye emretmiş olmaktadır”⁶⁵ diye eklemiştir. Er-Râzî (ö.606), bu kısmı “Muhammed’le birlikte kalmanızın anlamı yok!”⁶⁶ şeklinde anlarken, el-Beydâvî (ö.791), aynı ifadeyi “Sizin için burada kalacak yer yok; kaçarak Medine’ye dönün!”⁶⁷ şeklinde anlamıştır. Elmalılı ise bütün görüşleri özetleyerek şöyle

⁵⁷ Bkz. el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’ân*, tah.A. H. Ulusoy (İstanbul: Mizan Yayınları, 2008), XI, s.317. 14/İbrahim:14 (مَقَامِي); 55/Rahman:46 ve 79/Nâzi’ât:40 (مَقَام رِيه).

⁵⁸ 37/Sâffât:164 (وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ).

⁵⁹ 26/Şu’arâ:58 (وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ); 44/Duhân:26 (وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ).

⁶⁰ Duhân 44/51 (مَقَامِ أَمِينٍ); 25/Furkân:76 (حَسْبُنَا مَسَاقِمًا وَمَقَامًا); 25/Furkân:66 (سَاعَتٍ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا). Cennet yurdunu ifade eden bir kelime de *دَارُ الْمَقَامَةِ*’dir (Bkz. 35/Fâtir:35).

⁶¹ Bkz. ‘Abdulfettah Paluvî, *Zubdetu’l-İrfân* (İstanbul: Hilal Yayınları, tsz.), s.111.

⁶² Bkz. Paluvî, *a.g.e.*, s.111.

⁶³ Bkz. et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XXI, s.86; el-Mâtürîdî, bu yorumu Ebu ‘Ubeyde’ye [*Mecâzu’l-Kur’ân*] nispet eder. Bkz. *Te’vilâtu’l-Kur’ân* (Ulusoy), XI, ss.316-317.

⁶⁴ *El-Keşşâf*, V, s.37. (Ez-Zemahşerî ayrıca; “Eskisi gibi kâfir olup Muhammed’i teslim edin; yoksa sizin için Yesrib diye bir yer kalmayacak!” denildiğini de söyler).

⁶⁵ Bkz. er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 33/Ahzâb:13 hk.

⁶⁶ El-Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil ve Esrâru’l-Te’vil* (İstanbul: Matba’a-i ‘Âmire, 1319), V, s.97. (Müellif ayrıca, (i) “Muhammed’in dini üzerinde durmak yok; o halde şirke dönüp onu Mekkelilere teslim

demiştir: “Bu tâbirde bir kaç mânâ ihtimâli vardır; ‘geri ric’at edin; Medine’ye evlerinize dönün’ yâhud ‘Muhammed’in dîninden eski müşrikliğinize dönün’ yâhud ‘ona olan bey’atinizden dönün de onu düşmanlara teslim edin’ yâhud ‘Yesrib’de size duracak yer kalmadı, dönün kâfir olun ki orada durabilesiniz’ demek olabilir.”⁶⁸ Diğer görüşleri de nakleden el-Mâtürîdî, bu cümlelerin müminler tarafından da söylenmiş sayılabileceği kanaatindedir.⁶⁹

Aynı bağlam içerisindeki bir tek cümle ile bu kadar mananın kastedilmiş olması bize sahih/makbul bir yaklaşım gibi gelmemektedir. Kanaatimizce, ayette gerçekte ne söylenmişse müfessir onu bulmak durumundadır. –Kaldı ki, bu söz bizzat Allah’ın sözü de değildir; sadece sahiplerinden naklen hikâye edilmektedir.– Öncelikle, bir savaş ortamı söz konusu olduğuna göre, “Dönün!” emri ric’at (çekilmek) anlamındadır. Yani Münafıklar ve kalbinde maraz bulunan kimseler, “Bırakalım artık şu savaşı!” diyerek birbirlerini ayartmaktadırlar. Bu durumda, nereden nereye ric’at etmek istedikleri önem kazanır. Bu gruplar, Medine/Yesrib’e uzak bir noktada bulunuyorlardı ve on bin kişilik düşman ordusunun yol açtığı dehşet hissine ek olarak, açlık-susuzluk, yıkanamama vb. sıkıntılar yüzünden evlerine –yani Yesrib’e– dönmek istiyorlardı. Üçüncü olarak; başındaki *fâ* (ف) harfinin de gösterdiği üzere, münafıklar “Dönün!” emrini bir gerekçeden hareketle vermekteydiler. Dolayısıyla anlam, “Şehir dışında, düşman karşısında sıkıntı içindeyiz, *bizim için burada kalacak yer yok* (burası kalınacak gibi değil)! *O halde, dönün* [Medine’ye, çünkü sizin *kalacak yeriniz* (*makâm*) orasıdır!]" şeklinde olmakta ve böylece, Yesrib/Medine dolaylı da olsa *makâm* olarak nitelendirilmektedir.

Makâmın vatan anlamına geldiğini, şüphesiz sadece bu ayete dayanarak iddia etmiyoruz. Yukarıda, kelimenin ‘dünyevî bir toprak parçası, yurt’ anlamında kullanıldığını; ayrıca, Cennet ve Cehennem’in *makâm* (yani yer) olarak tavsif edildiğine değinmiştik. Burada şunu da ekleyelim ki, Firavun’un, boğularak terk etmek zorunda kaldığı o bereketli Mısır toprakları iki ayette⁷⁰ *makâm-ı kerîm* olarak nitelenmiş ve bir ayette⁷¹ *Makâm-ı İbra-*

edin ki kurtulabilesiniz!," (ii) "Sizin için Yesrib'te ikamet hakkı yok, eskisi gibi kâfir olun ki burada yaşayabilesiniz!" de denildiğini söyler).

⁶⁸ Elmalılı, *HDKD*, V, s.3881.

⁶⁹ Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* (Ulusoy), XI, s.315. el-Mâtürîdî her ne kadar bunu asıl görüşü olarak değil, “böyle olması da caizdir” diyerek vermiş olsa da isabetli olmadığı açıktır; zira “Hani, onlardan bir grup ... demişti” ifadesinden sonra gelmiştir. “Onlardan” dediği ise, bir önceki ayette geçen münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kişilerdir.

⁷⁰ 26/Şu'arâ:58; 44/Duhân:26.

him'in, Mescid-i Harâm sınırları içerisindeki bir 'yer' olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu 'mekân' mülâhazası, Meryem suresinin 73. ayetinde geçen *makâm* için de geçerlidir. Bu ayete göre müşrikler, daha aşağı seviyede oldukları müminlere; "Yer-yurt ve ikametgâh bakımından hangimiz daha yükseğiz, daha ileri, daha kaliteliyiz?!" diye sorarak, iman ve tevhidin hiçbir işe yaramadığını, kendi konumlarının her bakımdan daha parlak olduğunu göstermeye çalışmış olmaktadır ki dünyevî gözle bakıldığında, gerçekten de Müslümanlardan daha iyi konumdaydılar. Gerek yaşadıkları semtler gerekse oturdukları konaklar, Müslümanlarınkinden çok daha 'iyi' idi; hem daha zengin hem de daha güçlü ve nüfuzlu idiler.

II.2.3. Ba's

Makâm-ı mahmûd uhrevî şefaât yetkisi olarak anlaşılınca, ayetin ilgili kısmı da "Umulur ki, Rabbin seni kıyamet günü *diriltip* makâm-ı mahmûda *oturtur*" şeklinde açıklanmıştır.⁷² Böylece, *ba's* ve *makâm-ı mahmud* tabirleri tamamen Ahiretle ilgili birer vâkıa olarak tefsir edilmiş olmaktadır. Oysa,

(i) *Ba's*ın kök anlamı; 'bir şeyi harekete geçirmek ve yönlendirmek'tir. Bu anlam kelimenin bağlandığı şeye göre farklılaşabilir. Sözelimi 'hayvanı *ba's* ettim' demek, 'harekete geçirip yürüttüm' demektir. 'Allah ölüleri *ba's* eder' ayet-i kerimesi ise, 'Allah ölüleri [topraktan] çıkarıp kıyamete doğru yürütür [*haşreder*]' anlamındadır.⁷³ Böylece, *ba's*'taki 'harekete geçirme' mefhumu, konusuna göre 'ölü diriltme' ya da 'peygamber gönderme' anlamlarında kullanılmış olmaktadır. Şüphesiz, 'gönderme'de de bir 'harekete geçirme' mevcuttur. Çünkü yüce Allah hiçbir peygamberi gökten göndermemiş; sadece, harekete geçirip yönlendirmiştir. Çok daha önce *istifâ* edilmiş bulunan peygamberin, kavminin normal bir ferdi olarak yaşarken belli bir olgunluğa (أشد) eriştiğinde harekete geçmesi, mecazen gönderme (إرسال) fiili ile ifade edilmiştir. Yoksa Müşriklerin sandığı gibi peygamber ontolojik açıdan insandan farklı değildir; yüce ve aşkın bir ilahî âlemden –kelimenin ilk anlamı ile– gönderilmiş de değildir.

(ii) Kaldı ki ayette Hz. Peygamber'in "duracağı, ayaklarını basacağı, kıyâm edeceği, herkesin övgüsüne mazhar olacağı bir yere gönderilebileceği" müjdelenmekte; teselli edilmekte, ümit verilmektedir. Şöyle ki: doğup

⁷¹ (إن أول بيت وضع للناس للذي ببكة... فيه آيات بينات مقام إبراهيم).

⁷² Bu durumda; *مَقَامًا* kelimesi ya "zarf olarak mansub" ya "بَيْعَتِكَ" fiili *بَيْعَتِكَ* anlamında olup–*مَقَامًا*'i bu fiil nasbetmiş" ya da "مَقَامًا"; 'Seni, makâm-ı mahmûd sahibi bir kişi olarak diriltir' anlamı ile hâl" olarak mansubdur (bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s.189).

⁷³ Râğib, *el-Mufredât*, "b-'a-s" md.

büyüdüğü, bütün ömrünü (50 yıl!) geçirdiği, acı-tatlı pek çok hatıraya sahip olduğu vatanından yani Beytullah'a merkezlik eden Mekke gibi bir anakentten sağlıcakla ayrılacaktır, ama bir başka vatana yine sağlıcakla girecektir. En iyi ihtimal, Mekke'den sağ-salim çıkabilmesidir; zira peygamberlik iddiasından vazgeçmediği ya da vahyi değiştirmedeği takdirde, kendisine ölüm, zindan ve sürgünden başka seçenek bırakılmamaktadır. İşte bu noktada, envâ-i çeşit hakaret ve istihzâya mâruz bırakıldığı, sürekli kötülenip kınandığı vatanından ayrılıp her tür övgüye mazhar olacağı, baş tacı edileceği, bir dediğinin iki edilmeyeceği yeni, 'güzel'⁷⁴ bir vatana gönderilebileceği müjdelenmiştir. Bu öyle bir vatandır ki İslâm açısından hemen her şeyin bittiği zannedilen bir noktada, orada iş yeniden başlamış; Hz. Peygamber, dâva arkadaşları ile birlikte muazzam bir kıyâm gerçekleştirmiş ve bu sayede herkesin övgüsüne hak kazanmıştır.⁷⁵

Ayetimizin devamındaki مُذْخَلٍ صِدْقٍ ve مُخْرَجٍ صِدْقٍ tabirleri açıklanırken, "sağlıcakla çıkılacak yer" in Mekke, "sağlıcakla girilecek yer" in ise Medine olduğuna dair güçlü bir yorum⁷⁶ nakledilmiş; ancak 'girilecek yer' ve 'çıkılacak yer' ifadelerinin, hemen bir önceki ayette geçen makâm-ı mahmûd ile irtibatı kurul(a)mamıştır. Hatta Tâhir b. 'Âşûr, "Hz. Peygamber'e bu duanın telkin edilmesinde 'Allah'ın, Peygamber'i Mekke'den bir hicret yurduna (مُهَاجِر) çıkaracağı'na dair ilahî bir işaret vardır" demesine rağmen, makâm-ı mahmûdun şefaât olduğunda ısrar etmiştir⁷⁷ –ki bu yaklaşımın kaynaklandığı temel zaafın Kur'ân'a (i) geleneğin etkisi altında kalarak (ii) parçacı yaklaşmak olduğu söylenebilir. Gerek bunda gerekse 'girilecek yer' ve 'çıkılacak yer' ifadelerini daha başka hususlarla ilişkilendiren görüşlerde⁷⁸ ayet inzal edildiği tarihî/tabîî bağlamdan koparılmış ve ayetlere "müşrikler tarafından yok edilmek üzere bulunan güçsüz bir dâva adamının 'kendisine her tür aşağılayıcı muameleyi reva gören karşıtlarının elinden kurtarılarak herkesin gıpta edeceği bir yere gönderileceği' yönünde ümitvar kılınmak istenmesi" perspektifinden değil de inzal sonrası dönemde oluşan 'kâinatın, şerefine

⁷⁴ Bkz. 16/Nahl:41-42 (لَتُبَيِّنُنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً).

⁷⁵ Nitekim günümüzde, dünya tarihinin gelmiş geçmiş en büyük şahsiyetleri arasında ilk sıra Hz. Muhammed'e verilmektedir (Örn. Michael Heart). Ve burada, 'peygamber' olup olmaması bir tarafa, tamamen beşerî etki, özellik ve başarıları esas alınmaktadır.

⁷⁶ Diğer görüşleri de nakleden İbn Kesîr, en sahihinin bu olduğunu söyler (bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, s.58. Ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, XV, s.100; el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, VIII, 341; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, VI, s.73). Ez-Zemahşerî bu iki yerin Medine ve Mekke olduğu görüşünü ikinci sırada verir (bkz. *el-Keşşâf*, III, s.190).

⁷⁷ Bkz. Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIV, ss.146-147.

⁷⁸ Bkz. ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, III, s.190.

yaratıldığı, Nûr-i Muhammedî ve şefâat-i uzmâ sahibi, Cebrail'in dahi fevkindeki *yüce varlık*' perspektifinden yaklaşmıştır. Yani, realite göz ardı edilerek Hz. Peygamber'le ilgili sonradan oluşan algılar, gerçeğin yerine geçmiştir.⁷⁹

III. DEĞERLENDİRME

Makâm-ı mahmûdu şefaât ile irtibatlandıran hadislere yukarıda temas etmiştik. Bu kısımda, iki *Buhârî* hadisini hatırlatmakla yetineceğiz:

(1) İsmâ'îl b. Ebân – Ebü'l-Ahvas – Âdem b. 'Alî – İbn Ömer kanalı ile gelen bir hadise göre, Âdem b. 'Alî şöyle demektedir: Ömer'in oğlunu (İbn Ömer) –Allah her ikisinden de razı olsun– şöyle derken işittim: “Kıyamet günü insanlar dizüstü durur; her ümmet, peygamberinin peşine takılıp ‘Ey falanca! Şefaât et!’ der. Sonuçta [kimse kendini bu işe lâyük görmeyip] şefaât Hz. Peygamber’de kalır. Allah’ın onu *makâm-ı mahmûda* gönderdiği gün işte bu gündür.”⁸⁰

(2) 'Alî b. 'Ayyâş – Şu'ayb b. Ebu Hamze – Muhammed b. Münkedir – Câbir b. 'Abdullah kanalı ile gelen bir hadiste, Muhammed b. Münkedir, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini Câbir b. 'Abdullah'tan naklen bildiriyor: “Her kim namaz çağrısını [ezanı] işitir de ‘Allah’ım! Ey şu eksiksiz çağrının ve kılınacak namazın sahibi! Muhammed’e vesîleyi, fazîleti ver ve onu, kendisine va‘dettiğin makâm-ı mahmûda gönder’ derse, Kıyamet günü şefaâtim ona helâl olur.”⁸¹

⁷⁹ Acaba bunun altında, devletin sınırları genişledikçe Müslümanların sürekli karşı karşıya geldikleri Hıristiyanların, İsa ‘Mesih’e affettikleri tanrısal özelliklerin altında kalmama düşüncesinin yatıp yatmadığı araştırmaya değer. Türk toplumunun, 600 yıldır camilerinde ve evlerinde çeşitli vesilelerle zevkle okudukları; Peygamber övgüsünün doruğa ulaştığı *Vesîletü'n-Necât* adlı eser de yine böyle bir karşılaştırma yüzünden yazılmıştı. Süleyman Çelebi'nin; Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerden özellikle de İsa Mesih'ten üstün olup olmadığı tartışmaları arasında bedâheten söylediği “Ölmeyip İsa göğe bulduğu yol / Ümmetinden olmak için idi ol” beyti, *Mevlid* olarak bilinen bu eserin nüvesini teşkil etmektedir; bkz. *Lâtîfî Tezkîresi*'nden naklen Faruk Kadri Timurtaş, *Mevlid -Vesîletü'n-Necât-* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990), Önsöz, ss.6-8; A. Necla Pekolcay, “Mevlid,” *DİA* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), XXIX, s.486. Şüphesiz bu, Timurtaş'ın da dikkat çektiği üzere, *Mevlid*'in yazılmasında “fetretten yeni çıkmış Osmanlı ülkesinde siyasî, dinî, fikrî her tür cereyanın rahatça tedavüle sokulduğu bir karmaşa ortamında, Ehl-i Sünnet akîdesini güçlendirmek” gibi ulvî bir amacın da güdülmüş olabileceği ile çelişmez. Ne var ki, eserin Arapça mukaddimesinde yer alan şu hamdüsenâ, söz konusu aslî amacı destekler niteliktedir: “Muhammed'i bütün varlığın sebebi, bütün yaratılmışların en şerefli, bütün doğmuş olanların en azizi yapan, en büyük şefaâtle ve şefaât [Kevser?] havuzu ile onu peygamberlerden üstün kılan, ve şanını yükseltmek ve [her] hasetçi şeytanın burnunu yere sürtmek için adını kendi adı ile yan yana getiren Allah'a hamdler olsun (...).” (Çeviri Timurtaş'a aittir, bkz. *a.g.e.*, s.3).

⁸⁰ *El-Buhârî*, Tefsîr, İsrâ 79.

⁸¹ *El-Buhârî*, Ezan 8.

Bu gibi rivayetlerin⁸² Hadis ilmiyle iştil eden bilim adamları tarafından değerlendirilmesi elbette daha yerinde olur;⁸³ ancak biz de bu çerçevedeki kanaatimizi belirtmeden geçmek istemeyiz:

(i) İlk rivayette, şefaata ile *makâm-ı mahmûdu* irtibatlandırılan son cümlenin İbn Ömer'in şahsî yorumu olduğu söylenebilir.⁸⁴

(ii) İkinci rivayette, yüce Allah'a "Onu kendisine *va'dettiğin* makama gönder!" diye dua edilmesi teşvik edilmektedir. Oysa 'kastedilen mânada bir makama, gönderilmez, aksine çıkartılır ya da yükseltilir.

(iii) Hz. Peygamber sevgili kızı Hz. Fatıma vb. yakınlarını hatta bizzat kendisine bile garanti vermediği halde, Ebu Hüreyre tarafından; "*İşte benim şefaata edeceğim makâm budur.*" dediği rivayet edilmiştir.

(iv) Bu rivayette, Hz. Peygamber'e gayba ilişkin bir konuda *kehanet* yaptırılmış olması bir tarafa, (v) son iki rivayet birbiri ile çelişkilidir. Çünkü birinde, o makam hâlâ yüce Allah'tan talep edilirken, diğerinde verilmiş-bitmiş olduğu söylenmektedir. Hz. Peygamber, şefaata edeceğini kesin olarak bildirmişse Müslümanlar neden hâlâ bu yönde dua etmektedir? (İlginçtir ki bu ve benzeri rivayetlere⁸⁵ göre, Ümmet-i Muhammed 'Ya Rabbi! Hz. Muhammed'i bize şefaataçî kıl!' diye dua ederlerken, Hz. Peygamber de Ahirette 'Ya Rabbi! Ümmetimi bağışla!' diye ümmetine şefaata edecektir. Burada, Hz. Peygamber ile ümmeti arasında sarsılmaz bir sevgi ve kopmaz bir bağ oluşturma gibi temiz bir duygu bulunduğunu hissetmemek mümkün değildir. Ortalama bir Müslümanın İslâm anlayışından *şefaata* fikrini çekip aldığınızda, Hz. Peygamber ile arasındaki bağın gevşeyeceği, hatta zamanla tamamen kopacağı düşünülmüş olabilir. Gerçekten de kendisini mahşerin dehşetinden ya da Cehennem azabından kurtar(a)mayacak bir peygambere bağlanıp onun ümmetinden olmak, dine pragmatik yaklaşan, dini temel kaynaklarından öğrenmemiş bir kişi için çok cazip olmayabilir.)

(vi) Bu rivayetlerde, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yaşanan İsa Mesih-Hz. Peygamber kıyaslamalarının izlerini hissetmemek zordur.

⁸² Bu rivayetler için bkz. Hâfız Zekiyüddin el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, nşr. Mustafa M. 'Amâra (Beyrut: Dâru l-hyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1968), IV, ss.431-450.

⁸³ Bu çerçevede bir araştırma için bkz. Bahattin Akbaş, *Hadislerle Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 1994.

⁸⁴ Yani, şefaata ilgili hadislerin sonuna eklenen bir Sahabî/Tâbiî yorumu olarak değerlendirilebilir. Nitekim başka hadislerde Hz. Peygamber'in Kıyamet günü Rabbinden izin alıp şefaata edeceği anlatılırken, makâm-ı mahmûdla bağlantı kurulmamaktadır (Bkz. *el-Buhari*, Tevhid 19, Rikâk 51).

⁸⁵ Bu mealde farklı rivayetler için bkz. el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, III, ss.130-131.

Ravilerde şöyle bir düşünce gelişmiş olabilir: İsa Mesih herkesi kurtarıyor da (kefarete/redemption⁸⁶) Hz. Muhammed neden kurtaramıyor olsun?

(vii) Bu rivayetlerde, Hz. Peygamber sadece İsa Mesih’le karşılaştırılmış da değildir. İlgili rivayetlerden birinde, “bekleyip durmaktan iyice bunalan insanların, Allah’a yakarıp bu sıkıntıya bir son verdirmeleri için sırasıyla Adem, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlere gidecekleri ve her birine ‘Ne olur, bize şefaate edin!’ diyerek yüz sürecekleri, ama onların, işledikleri bir *zelle*yi hatırlatarak şefaate ehil olmadıklarını beyanla insanları bir sonraki peygambere gönderecekleri; en sonunda İsa Mesih’e gelecekleri, onun da kendisine gelenlere; ‘Ben, Allah’la birlikte kendisine tapınılmış olan bir kulum; bu sebeple, Allah’ın huzuruna çıkmaktan haya ederim! Siz Muhammed’e gidin; o, gelmiş-geçmiş bütün günahları bağışlanmış bir kuldur’ diyerek onları Hz. Peygamber’e göndereceği ve onun, ettiği şefaate ile *hesabı* başlatarak bütün insanların sıkıntısını sona erdireceği” anlatılmaktadır.⁸⁷ Böylece, “Beni Yunus Peygamber’den üstün tutmayın”⁸⁸ buyuran Hz. Peygamber, tevhit tarihinin kilometre taşı sayılabilecek beş peygamberle kıyaslanıp onların –hatta Cebrail’in– fevkinde bir makama yükseltilmiştir.⁸⁹

(viii) Rivayetlerde, şefaate *teması* tam yerine oturmuş değildir. Çünkü biri tüm mahşer halkına, diğeri Ümmet-i Muhammed’in Cehennemde ceza çeken günahkârlarına yönelik olmak üzere iki şefaatten, daha çok da *genel şefaatten* bahsedilmektedir.

(ix) *Şefaate* ve *şefaateçi* (شَفِيع، شَافِع) kelimeleri Kur’ân’ın hiçbir yerinde olumlu mânada kullanılmamış, aksine, hiç kimsenin kimseye şefaate edemeyeceği belirtilmiştir;⁹⁰ şefaate yetkisi tamamen Allah’a ait gösterilmiştir;⁹¹ modern

⁸⁶ Kefarete, İslâm âleminde çeşitli reddiyeler yazılarak tartışılan en önemli polemik konularından biridir (Geniş bilgi için bkz. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), ss.136-145.

⁸⁷ *el-Buhârî*’deki rivayette (Rikâk 51), sadece İsa Mesih’in herhangi bir hatasından bahsetmediği teması işlenirken, *et-Tirmizî*, *en-Nese’î* ve *İbn Hanbel*’deki rivayetlerde, onun da bir hatasını söz konusu ettiği –yani, yukarıda verdiğimiz ‘tanrılaştırılma’ olgusunu kendisinin bir hatasıymış gibi sunduğu– anlatılıyor; bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, s.465 (*el-Buhari*, Tefsîr, İsra 79’un şerhinde).

⁸⁸ Kaynaklarda لا تفضلوني على يونس ibaresi geçmemekle birlikte, bu anlama gelen başka ifadeler bulunmaktadır; bkz. *el-Buhari*, Enbiya 26 (لا ينبغي لعبد أن يقول أنا خير من يونس بن متى) ; *et-Tirmizî*, Tefsîr 40; *İbn Mâce*, Zühd 33 (من قال أنا خير من يونس بن متى فقد كذب).

⁸⁹ Bununla birlikte, Cebrail, Hz. İbrahim, Hz. Musa –ya da Hz. İsa– ve Hz. Peygamber dörtlüsünün aynı seviyede şefaate edebilecekleri; bu alanda hiçbirinin diğersinin şefaate ettiğinden fazlasına şefaate edemeyeceği şeklinde de rivayetler vardır; bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, s.481 (*Buhari*, Rikâk 51’in şerhinde).

⁹⁰ 2/Bakara:48, 123, 254; 6/En’âm:51, 70; 10/Yunus:3; 32/Secde:4; 40/Gâfir:18; 73/Müddessir:48.

⁹¹ 39/Zümer:44 (كُلُّ لِّلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا).

Hukukun temel ilkelerinden olan *sorumluluğun şahsîliği*⁹² ilkesi getirilmiştir. Bu, elbette Kur'ân'da şefaatin külliyyen reddedildiği anlamına gelmez. Çünkü bazı ayetlerde, Allah'ın izin verdiği kişilerin, O'nun razı olduğu ya da merhamet ettiği kişilere şefaate edebilecekleri belirtilmektedir.⁹³ Kur'ân'da şefaate Hz. Peygamber ve Müslümanlar açısından değil –çünkü o sırada böyle bir iddia bulunmamaktadır– asıl, Müşrik ve Yahudi inanışları⁹⁴ bağlamında reddedilmiştir.

(x) Yalnız, bu gibi istisna ayetlerindeki *izin ve rıza* kayıtları şefaate kapı aralıyor mu gibi gözükmekle birlikte, aslında, şefaatin ilgili kişi tarafından kendi inisiyatifi ile (*re'sen*) değil, yargılanma gününün tek hâkimi olan yüce Allah'ın iznine bağlı olarak yapılabileceğini göstermektedir. Bu durumda, “Bir istisna bulunduğuna göre, elbette öncelikle Hz. Peygamber'in şefaati ispat edilmiş olur” diye düşünülebilir. Ancak şunu tekrar hatırlatalım ki şefaatin tamamen ya da istisnâlı olarak reddedildiği ayetlerde, Hz. Peygamber'in şefaati değil, genellikle, İsa Mesih ve melâike-i kirâm gibi ‘tanrı’laştırılan varlıkların şefaati söz konusu edilmekte; kısmen⁹⁵ de Yahudilere, Kıyamet günü kimseden kayırma beklememeleri salık verilmektedir.

(xi) Hz. Peygamber için aralanan şefaate kapısı, başta bizzat Kur'ân-ı Kerim olmak üzere çeşitli özellikleri ile temayüz eden çok sayıda zümreye; âlimlere, şehitlere, sabîlere ... de açılmıştır.⁹⁶

(xii) Hz. Peygamber'in *insan-ı kâmil* ve *üsve-i hasene* olarak sadece Müslümanlara değil, tüm insanlığa gösterdiği eşsiz örneklik/modellik çerçevesinde icra ettiği kurtarıcılık⁹⁷ bu rivayetler sebebiyle bir miktar geri plana itilmiş görünmektedir.

⁹² “Herkes kendi yaptığına karşılık ipoteklidir.” (74/Müddessir:38); “İnsan ancak kendi çalışmasının karşılığını alabilir.” (53/Necm:38-39); “Üzerinde yük bulunan hiç kimse bir başkasının yükünü çekmez” (35/Fâtır:18); “Bunlar bir ümmetti; geldi geçti. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandığımız ise size aittir. Onların yaptıklarından siz sorumlu tutulacak değilsiniz” (2/Bakara:134, 141; ayrıca 12/Yusuf:79)

⁹³ 2/Bakara:255; 19/Meryem:87; 20/TaHa:109; 34/Sebe':23; 39/Zümer:86; 43/Zuhuruf:86; 44/Duhân:40-42.

⁹⁴ Şefaate düşüncesinin tarihî arka-plânı için bkz. Düzenli, *Kur'ân ve Şefaate*, ss.54-82

⁹⁵ 2/Bakara:48, 123.

⁹⁶ Kur'ân-ı Kerim'in şefaati için bkz. *Müslim*, Salâtu'l-Müsâfirîn ve Kasruhâ 252 (42. bab); âlim ve şehitlerin şefaati için bkz. *el-Buhari*, 'İlm 13, 14; sabîlerin şefaati için bkz. *el-Buhari*, 'İlm 15; Cennetteki bir kişinin Cehennemdekine şefaati için bkz. *et-Tirmizî*, Sıfatu Cehennem 10. Ayrıca bkz. Uçma, *Kur'ân ve Sünnette Şefaate*, ss.37-44.

⁹⁷ “Şüphesiz Biz bu kitabı sana insanlar için gerçek bir gaye ile indirdik. Artık kim onun kılavuzluğunu benimserse, kendi lehinedir. Kim de saparsa, sadece kendi aleyhine sapsın olur. *Sen onların avukatı değilsin*” (39/Zümer:41; ayrıca 41/Fussilet:46).

Burada asıl söylemek istediğimiz şudur: *Makâm-ı mahmûd* ayetinin, Hz. Peygamber'in şefaati anlamında değil, 'sayesinde muazzam bir övgüye hak kazanacağı özgür bir vatan' anlamında nazil olduğu sonucuna varırken, şüphesiz biz de Peygamber gerçeğinden yola çıktık. Buna ister *sîret/siyer* densen, ister *sünnet* densen, Hz. Peygamber'i çevreleyen reel şartları esas alarak bu sonuca ulaştık. Nitekim büyük Hadis otoritesi İbn Hacer *makâm-ı mahmûdu* şefaate ilişkilendiren hemen tüm rivayetleri zikrettiği halde, – adını anmadığı *ez-Zemahşerî'nin*– “sahibine hamd etmeyi gerektiren her tür değere mutlak olarak *makâm-ı mahmûd* denebilir”⁹⁸ şeklindeki sözlerini aynen tekrarlamış ve *makâm-ı mahmûdun* şefaate olmasını bir ‘ihtimal’ olarak değerlendirmiştir.⁹⁹ Hatta Muhibb et-Taberî’den (ö.694) naklen, şefaate ilgili olarak *Kâ'b hadisin*in muktezası olan yedinci bir görüşün daha caiz olduğunu belirttiikten sonra, adı geçen zatın; “Bu da *makâm-ı mahmûdun* şefaate olmadığını iş‘âr etmektedir” şeklindeki görüşünü tekrarlamıştır.¹⁰⁰

Öyle anlaşılıyor ki ilgili ayetin objektif anlamı zamanla bir tarafa bırakılmış; *makâm-ı mahmûd* aslî anlamından soyutlanıp sahası genişletilerek şefaate yetkisinin *makâm-ı mahmûdun* ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülmüştür. Bütün kelimelerde olduğu gibi, dinî kelimelerde de zamanla bu tip daralma ve genişlemeler olabilmektedir. Kur‘ân kelimelerinin aslî anlamları da çeşitli ilimler tarafından genişletilmiştir ki bu, Kur‘ân’daki ayet ve kavramların anlamını yönlendiren rivayetlerde, özellikle de *sebeb-i nüzul* rivayetlerinde vâkidir. Bir ayetin nâzil olduğu sebep (ortam, kişi ve olay) aşikâr olduğu halde ayet başka bir olayı da ilgilendiriyorsa, Ashâb ve Tâbi‘în bu ayeti o olay hakkında da nâzil olmuş sayabilmektedir.¹⁰¹

⁹⁸ Bkz. *ez-Zemahşerî, el-Keşşâf*, III, s.189.

⁹⁹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, ss.112-113, krş. *el-Buhari*, Ezan 8'in şerhi; (وهو مطلق في لفل ما يجلب) (الحمد من أنواع الكرامات (...)) ويحتفل أن يكون المراد بالمقام المحمود الشفاعة كما هو المشهور.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, s.481 (*el-Buhari*, Rikâk 51'in şerhi).

¹⁰¹ Sözelimi Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö.1176) şöyle demektedir: “Muhaddisler, Kur‘ân ayetlerinin sonunda hakikatte nüzül sebebi kısmından olmayan birçok şeyler zikrederler. Meselâ: Sahabilerin kendi aralarında yaptıkları münazaralarda bir ayeti şahit getirmeleri yahut bir ayeti misal getirip beyan eylemeleri yahut Peygamberin kendi şerefli kelâmında şahit getirmek için bir ayeti okuması, yahut maksadın aslında ayete uygun olan bir hadis rivayeti, yahut nüzül yerinin ta‘yini, yahut ibhâm (belirsiz kılma) yoluyla zikredilmişlerin isimlerini ta‘yin etme, yahut Kur‘ân’a mensup bir kelime telâffuz etmek yoluyla bir hadis rivayeti, yahut Kur‘ân’dan birtakım sure ve ayetlerin fazileti, yahut Peygamberin Kur‘ân emirlerinden herhangi bir emre uyup bağlanması ve buna benzer şeyler ... Hakikatte bunlardan hiçbiri nüzül sebeplerinden değildir. Ve müfessirin bu şeyleri ihâta etmesi de şart olmaz” Bkz. ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli'l-Tefsîr*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), ss.49-50.

Bunun bir örneğini bizzat Hz. Peygamber'e isnat edilen bir irtibatlandırma ile vermek daha ikna edici olabilir: “(Namaz kılmak için) asla orada dîvana durma. İlk günden takva üzere kurulmuş olan mescit, içinde dîvana durmanı daha çok hak etmektedir. Orada temizlikten hoşlanan ‘er’ler vardır. Allah da böyle tertemiz kişileri sever” (9/Tevbe:108) ayetinde bahsedilen bina Kuba mescidi olduğu halde¹⁰², Ebu Saîd el-Hudrî mahreçli bir hadise göre, bu ayette sözü edilen mescidin neresi olduğu hususunda Ashab-ı Kiram arasında bir anlaşmazlık çıkınca, Hz. Peygamber, “Benim şu mescidimdir” buyurarak ‘takva üzere kurulan mescid’in Mescid-i Nebevî olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Ayetteki mescidin Kuba’daki mescit olduğu aşikâr olmakla birlikte,¹⁰⁴ Mescid-i Nebevî de elbette takva üzere tesis edildiğinden, o da ayetin kapsamına girebilir. Nitekim Mescid-i Nebevî de bu ayetin kapsamında mütalaa edilmiştir. Ama bu, dolaylı bir irtibatlandırma olup *mescid* lâfzının ayette belirsiz getirilmiş olması buna imkân vermektedir. Ayette asıl kastedilen, Mescid-i Nebevî değildir.¹⁰⁵ Yine, ‘çok’ anlamındaki *kesîr* ile aynı kökten gelen *kevser* lâfzı, Hz. Peygamber’e verilen ‘nübüvvet, evlât, zenginlik, vb. nice hayırlar’¹⁰⁶ anlamına geldiği ve ayette –mealen– “Mademki bunca nimet sana Rabbin tarafından verildi, o halde sen de sadece O’na kulluk etmeli, kurbanını sadece O’na sunmalısın” buyrulduğu halde, önce, ‘kupaları gökteki yıldızlar sayısınca olan ve Ümmet-i Muhammed’den başkasının içemeyeceği, toprağı mis kokulu, süttten beyaz, baldan tatlı’¹⁰⁷ Cennet havuzu [ya da ırmağı] *kevser* lâfzının kapsamına alınmış,¹⁰⁸ daha sonra, kelime büyük bir anlam daralması yaşayarak asıl mâna neredeyse unutulmuş ve *kevser* Müslümanların zihnine sadece ‘Cennet havuzu’ anlamıyla yerleşmiştir.

Hâsılı; bu tip rivayetlerle, sonraki vak’aların da o ayetin çerçevesine girdiği anlatılmak istenmektedir. Böylece, ayetin kapsamı genişletilmekte,

¹⁰² Es-Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, s.149.

¹⁰³ Bkz. *et-Tirmizî*, Tefsir 9.

¹⁰⁴ Bkz. *et-Tirmizî*, Tefsir 9; *İbn Mâce*, Taharet 28.

¹⁰⁵ Bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, tah. Ertuğrul Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınları 2006), VI, s.108; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, s.557.

¹⁰⁶ İbn Abbas “Kevser, Allah’ın Hz. Peygamber’e verdiği hayr-ı kesîrdir” demiştir (Bkz. *Buhari*, Tefsir, Kevser). Bu hayırların açıklaması için bkz. Elmalılı, *HDKD*, VIII, ss.6182-6187.

¹⁰⁷ *El-Buhari*, *el-Müslim*, *et-Tirmizî*, *Ebu Davud*, *İbn Mâce*, *en-Nese’î* ve *İbn Hanbel*’de geçen bu mealde hadisler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 556-558; Elmalılı, *HDKD*, VIII, ss.6180-6182.

¹⁰⁸ Ebu Bîşr, Sa’îd b. Cübeyr’e; “İnsanlar kevserin Cennetteki bir ırmak olduğu iddiasındalar” deyince, Sa’îd b. Cübeyr İbn ‘Abbas’a dayanarak; “Cennetteki o ırmak da hayr-ı kesîre dahildir” demiştir (Bkz. *Buhari*, Tefsir, Kevser; ve Rikâk 53).

hükümü genellenmektedir. Bu bir bakıma gereklidir de. Zira sebeplerin hususi olması hükümlerin genel olmasını engellemez. Aksi takdirde, ayet o olaya hasredilmiş ve Kur'ân tarihselleştirilmiş olurdu. Ama Kur'ân'ı evrenselleştirme adına Kur'ân'ın gerçek anlamını ve dünyevî boyutunu görmezden gelmek Kur'ân'ın gerçek mânalarını başkalaştıracağı gibi, Kur'ân'ı bir 'Ahiret kitabı'na dönüştürme riski de taşımaktadır.

SONUÇ

Makalenin konusunu oluşturan terkipte de benzer bir gelişme yaşandığı anlaşılmaktadır. İlgili ayette, müşriklerin elinden canını kurtarıp kurtaramama pozisyonundaki bir lidere, Hz. Peygamber'e, yeni bir vatana gönderileceği müjdelenmekle birlikte, nüzûl sonrası geliştirilen anlamlar önce ayetin kapsamına alınmış, daha sonra gerçek anlam tamamen ortadan kalkmıştır.

Makâm-ı mahmûdun Hz. Peygamberin uhrevî şefaât yetkisi ile ilişkilendirilerek anlaşılmasında Hadis koleksiyonlarındaki rivayetlerin etkisi yadsınamaz. Şüphesiz, *ba's* kelimesinin anlamının Ahiretteki 'yeniden diriliş'le sınırlandırılması ve *makâmın* Kur'ân bütünlüğü içerisindeki 'vatan/toprak' anlamı dururken tamamen 'manevî, uhrevî bir rütbe' olarak anlaşılması da söz konusu anlayışta etkili olmuştur; ancak müfessirlerin anlayışını, asıl bu tip rivayetlerin etkilemiş olduğu aşıkârdır. Bilindiği gibi, ilk asırlarda tefsirde dirayet değil rivayet esas alınmakta; dirayet ve rey esaslı tefsir neredeyse *küfre* eşdeğer görülmekteydi. Oysa ilgili ayete; bilimsel bir yaklaşımla; mezhep görüşlerinden bağımsız, anlamın kavramsal araçları ışığında bakıldığında bu cümle ile şefaât yetkisi arasında ikna edici bir alâka kurulamamaktadır. Çünkü ayette, Hz. Peygamber'e; kendisinin öyle bir *yere* gönderilebileceği müjdelenmektedir ki o sayede muazzam bir kıyam gerçekleştirecek, İslâmiyet açısından hemen her şeyin bittiği zannedilen bir noktada iş yeniden başlayacak ve bu sayede dost-düşman herkes tarafından övülecektir. Ayet inzâl edildiğinde bu kıyam yerinin neresi olduğu Hz. Peygamber açısından yüzde yüz belli değil idiyse de buranın yeni, özgür ve müstakil bir vatan (yani, Medine) olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Müslümanlar birer ikişer Yesrib'e hicret edip bu kenti 'kutlu bir şehir'e (المدينة المنورة) dönüştürmüşler ve böylece, İslâmiyet Medine'de kendisi olarak serpilebilmiştir. Kur'ân'ın evrenselliği de büyük ölçüde bu sayede gerçekleşmiştir. İslâmiyet sadece Mekke ortamında nâzil olan ayetlerle kalmış olsaydı evrensel olamayacak; muhtemelen, hukukî, siyasî, terbiyevî düzenlemelerin bulunmadığı; *öteki* ile ilişkilerde sürekli "Hoşgör", "Affet", "Bağışla" diyen

Hıristiyanlık gibi bir din olarak kalacaktı. Çünkü vahiy denen realite, olgulardan bağımsız şekillenmez.

Kur'ân yorumcusuna düşen, öncelikle, ayetin ne dediğini yani gerçek anlamını tespit etmektir. Onu yorumlamak, kapsamını genişletmek sonraki bir iştir: Bu ayetlerde vurgulanan odur ki sosyal bir hareketin başarıya ulaşması, kendisi olarak gelişip yaşayabileceği bir vatana ve müntesiplerinin beş vakit namaz çerçevesinde örgütlenip yekvücut olmalarına yani bir yandan yüce Allah ile bir yandan da birbirleri ile sağlam bir irtibat kurmalarına bağlıdır. Bu müjde, Medine'ye hicretle birlikte şüphesiz gerçekleşmiştir. Ancak bir Kur'ân müjdesi bir kez tahakkuk etmekle mîâdını doldurmuş olmaz; aynı şartlar ortaya çıktığında yine devreye girer. Çünkü müminin, 'kendisi olarak özgür biçimde yaşama' hedefi Kıyamete kadar bakidir. 'Hür bir vatanda kendisi olarak yaşama'nın önemi bazılarınca kavranamayabilir; Müslümanların şu an sahip oldukları vatan(lar)da hep böyle hür yaşadıklarını ve bunun böyle devam edip gideceğini zannedenler bu müjdeyi önemsemeyebilirler. Bu düşüncede olanlara, İstiklâl Marşı'mızdaki vatan konulu mısraları tekrar okumaları ya da kendisine ait hür bir vatanın özlemi ile yanıp tutuşan kişilerle –meselâ bir Filistinli ile– fikir alışverişinde bulunmaları önerilebilir. Ayette müjdelenen *makâm*ın dünyevî yönü unutulup ayet tamamen Ahirete havale edilirse, ayetteki müjdeden dünyaya yönelik bir pay çıkarmaları zorlaşır, imkânsızlaşır.

Makalemize konuyu özetleyen şu ayetlerle son veriyoruz: “Zulme uğrattıldıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri, dünyada kesinlikle *güzel bir yere* yerleştireceğiz! Ahiret mükâfatı elbette daha büyüktür. Keşke bilmiş olsalardı!” (16/Nahl:41).

KAYNAKÇA

- Akbaş, Bahattin, *Hadislere Göre Hz. Peygamber'in Şefaati Meselesi* (yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994).
- Albayrak, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, İstanbul: Şule Yayınları, 1992.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hayatı*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2008.
- , *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- El-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, nşr. H. A. el-'Akk ve Mervan Süvâr. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992.
- Bâzergân, Mehdî, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, çev. Yasin Demirkıran ve M. Muhammed Feyzullah Ankara: Fecr Yayınları, 1998).
- Bedir, Ahmet, *Bakîvî Tefsirinin Tahlil ve Tahrîci*, (yayınlanmamış doktora tezi, Harran Üniv.

- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1997). Eser, daha sonra Ahmet Dolunay imzasıyla, *Gerçeğin Doğuşu; Alevî Kur'an Tefsiri* adıyla iki cilt halinde neşredilmiştir (İstanbul: Merkür Yayınları, 2000).
- El-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, İstanbul: Matba'a-i 'Âmire, 1319.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1389.
- Cündioğlu, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Derveze, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs; Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Ekin, 1998.
- , *Kur'an'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul: Ekin, 1998.
- Ed-Dihlevî, Şah Veliyullah, *el-Fevzû'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Ebü Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 1990.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili (HDKD)*, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya, 1936.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan, 1980.
- III. *Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, 13-19 Ocak 1997* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998)
- İbn 'Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, nşr. Abdüsselâm 'A. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1993.
- İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1987.
- İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 1996.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Te'vilât-ı Kâşânîyye*, nşr. M. Vehbi Güloğlu, çev. Alırza Doksanyedi. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988,
- Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sempozyumu*, İstanbul: Bursa KURAV, 2000.
- Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 1995.
- El-Maturidî, Ebu Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, nşr. Bekir Topaloğlu ve diğerleri. İstanbul: Mizan Yayınları 2006.
- El-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'Uyûn*, nşr. es-Seyyid b. 'Abdülmaksûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, tsz.
- Palovî, 'Abdülfettah, *Zübdetü'l-'İrfân*, İstanbul: Hilal Yayınları, tsz.
- Pekolcay, A. Necla, "Mevlid," *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Rahman, Fazlur, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1990.
- Es-San'ânî, Abdürrezzak, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, nşr. A. Emin Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Es-Suyûtî, Celâleddin, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nuzûl*, Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1987.
- , *ed-Dürü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye mine't-Tefsîr*, Kahire: Şeriketü ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1964.
- Et-Taberî, İbn Cerir, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978.
- Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Beyrut: Müessesetü't-Târîh, 2000.
- Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Kahire: Müessesetül-Halebî ve Şurekâhu, 1968.
- Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, İzmir: Işık Akademi Yayınları, 2006.
- Ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmidü't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, nşr. M. Mürsî 'Âmir. Kahire: Dâru'l-Mushaf, tsz.
- http://www.mehmetalidemirbas.com/detay_alfabetik.asp?Aid=2668